

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ης ΜΑΡΤΙΟΥ 1939

— * * *

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ

ΟΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΟΥ 1821*

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καθυποβάλλει εὐλαβῶς τὰς ἐγκαρδίους αὐτῆς εὐχαριστίας πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν σεπτὸν βασιλέα Γεώργιον, ὅστις ἠδῶκε, μετὰ τῆς Α. Β. Υ. τοῦ διαδόχου Παύλου καὶ τῆς Α. Β. Υ. τοῦ πρίγκιπος Χριστοφόρου, νὰ τιμήσῃ τὴν ἐορτὴν ταύτην καὶ νὰ διαπιστώσῃ οὕτω διὰ τοῦ ὑψηλοῦ του ἐνδιαφέροντος τὴν ἐκτίμησίν του πρὸς τὸ συντελούμενον ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου τούτου πνευματικοῦ καθιδρύματος τῆς χώρας ἔργον.

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

Συνήλθομεν πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ διὰ νὰ πανηγυρίσωμεν τὴν ἐπέτειον τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς καὶ νὰ τιμήσωμεν τὴν μνήμην πάντων ἐκείνων ὅσοι ὀπωσδήποτε συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Γένους.

Ὁ ἐπίσημος πανηγυρισμὸς τῆς ἐνδόξου ταύτης ἡμέρας εἶναι ἀφ' ἐνὸς καθῆκον ὑπερτάτης τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνι-

* ΠΗΓΑΙ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ: Αἱ ἱστορίαι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ αἱ πραγματεῖαι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς αὐτήν. Ἐπίσης οἱ πανηγυρικοὶ λόγοι εἰς τὴν ΚΕ' Μαρτίου, καὶ μάλιστα Σπυρίδωνος Δάμπρου «Τὰ Ἐλευθέρια», Ἀθῆναι 1911.

Περὶ τῶν θυσιῶν τοῦ κλήρου πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατ' αὐτὴν ἴδε μελέτην μου ἐν Ἡμερολογίῳ Μ. Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1922 σ. 253-263 καὶ 1923, σ. 185-194.

Περὶ τῆς παιδείας, τῶν λογίων καὶ τῶν σχολείων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πρβλ. ἰδίως Χρυσοστόμου Παλαδοπούλου, Ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας 1935, σ. 32-56), ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ φιλολογία. Πρβλ. καὶ Μ. Γεδεῶν διαφόρους μελέτας περὶ σχολείων καὶ τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ γένους, κατὰ τοὺς αἰῶνας ιζ', ιη' καὶ ιθ', ἐν Ἐκκλησι. Ἀληθείᾳ τόμ. 8 καὶ 9.

σθέντας καὶ ἄφ' ἑτέρου ὑπόμνησις καὶ παρότρυνσις πρὸς τοὺς ἐπιζῶντας περὶ τῶν πρὸς τὴν πατρίδα ἱερῶν ὑποχρεώσεων.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι «ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἔργα γενομένων, ἀρκοῦν ἂν ἐδόκει ἔργα καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμὰς», ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ λόγων ἐξύμνησις τῶν ἥρωικῶν πράξεων καὶ κατορθωμάτων εἶναι μία ἀνθρόμητος ἐκδήλωσις τῶν κατεχόντων τὸν ἄνθρωπον συναισθημάτων, μία, οὕτως εἶπεῖν, ἀναγκαιότης τοῦ ἀνθρώπου· ἄλλως, συναντωμένων τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τὸ αὐτό, κοινὰ ἀναμνήσεις, κοινὰ δεήσεις καὶ εὐχαὶ συσφίγγουν τοὺς φυλετικοὺς δεσμούς, τονῶνουν τὴν τάσιν πρὸς τὰ ὑψηλὰ ἰδεώδη, διεγείρουν εὐγενῆ τῆς ἀμίλλης συναισθήματα καὶ πρὸ παντὸς διδάσκουν πῶς ἡ ἠθικὴ δύναμις ἐνὸς ἔθνους δύναται νὰ ὑπερικήσῃ καὶ τὰς μεγαλυτέρας ὑλικὰς δυσχερείας καὶ τὰς μᾶλλον ἀντιξόους περιστάσεις.

Τὸ ὅτι ἐπαναλαμβάνονται μὲ ἄλλα λόγια σχεδὸν κατ' ἔτος τὰ αὐτά, δὲν ἔχει σημασίαν. Ὅπως ἔλεγεν ὁ ποιητὴς μας, ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, «μὲ παρηγορεῖ ἡ σκέψις ὅτι προεξάρχουν ὡς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐθνικῶν ἱστοριῶν ἀγήραστα θέματα λόγου, ἐπανερχόμενα ὡς τὰ καθοδηγητικὰ μοτίβα τῶν μουσικῶν δραμάτων. Ὅπως καὶ ἂν τὰ ἐκμεταλλευθῆ κανεὶς, δὲν ἀποβάλλουν τὸ γόητρον. Καὶ σήμερον διὰ τοῦ στόματος τῆς πανελληνίου ψυχῆς λαλοῦμεν».

Ὁ ἐπίσημος πανηγυρισμὸς τοιούτων μεγάλων γεγονότων εἶναι ἐθνικὸν καθήκον, καὶ διὰ τοῦτο ὀρθότατα πρὸ 100 ἐτῶν, διὰ β. δ. τοῦ 1838, ὠρίσθη ἡ 25ῃ Μαρτίου ὡς ἡμέρα τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς. Ὁ καθορισμὸς τῆς 25ῆς Μαρτίου δὲν εἶχε προφανῶς ἱστορικὸν ἀλλὰ συμβολικὸν χαρακτῆρα, καὶ προσφυέστατα ἐζητήθη δι' αὐτοῦ νὰ συμβολισθῆ ὅτι καὶ τὸ ἔθνος ἡμέραν τοῦ εὐαγγελισμοῦ του ἐορτάζει τὴν ἡμέραν τὴν ὁποίαν ἐορτάζει καὶ ἡ ἐκκλησία τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου, καὶ οὕτω νὰ διατρανωθῆ ὅτι ἐκκλησία καὶ ἔθνος, κοινὴν ἔχοντα τὴν ἀφειτηρίαν, κοινὴν ἔχουν καὶ τὴν τροχίαν, κοινὰ τὰ πεπρωμένα, καὶ ὅτι «σταυρὸς καὶ Ἑλλὰς εἶναι ἡ διφυῆς λατρεία τοῦ ἀναστάντος γένους».

Ἡ αὐριανὴ ἐορτὴ δὲν εἶναι μόνον ἀναμνηστικὴ ἐορτὴ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐνόπλου ἐξεγέρσεως τοῦ ἔθνους, ἀλλ' εἶναι ἐορτὴ κατὰ τὴν ὁποίαν συλλήβδην τιμῶμεν καὶ ἐορτάζομεν ὀλόκληρον τὸν ἥρωικὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν καὶ γεραίρομεν τὴν ἱερὰν μνήμην πάντων τῶν ὁπωσδήποτε συντελεσάντων εἰς αὐτήν. Καὶ ὁ ἀγὼν τῆς παλιγγενεσίας δὲν ἤρχισε τὸ 1821, ὡς συνήθως λέγεται, ἀλλ' ἤρχισεν εὐθὺς μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀδιάφορον ἂν οἱ πολλοὶ ὡς ἀγῶνα ἐννοοῦν μόνον τὸν διὰ τῶν ὑλικῶν ὄπλων διεξαγόμενον. Κατὰ ταῦτα δὲν ἦτο ἀγὼν 7 μόνον ἐτῶν ἀλλὰ τεσσάρων ὄλων αἰῶνων. Τῷ ὄντι ἡ πτώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦτο καὶ πτώσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ· ἦτο πτώσις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἀλλ' ὄχι καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον, παρ' ὅλας τὰς καιρικὰς συμφορὰς,

ἔμενε, μένει καὶ θὰ μένη αἰώνιον καὶ ἀθάνατον. Ἄν ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεβλήθη καὶ κατελύθη, ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ, βαρῆως πληγεῖσα, οὐδέποτε ἀπέθανεν, οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ ἀποθάνῃ. Καὶ τὸ ἔθνος μὲ τὰς αἰωνοβίους παραδόσεις του, μὲ τὸν ὑψηλὸν πολιτισμὸν του, προσπαθεῖ καὶ ἀγωνίζεται, μὲ καταπληκτικὸν σθένος καὶ μὲ ἀξιοθαύμαστον ἐπιμονήν, ἐν μέσῳ ἀφαντάστων δυσχερειῶν καὶ μεγίστων κινδύνων, προσπαθεῖ καὶ ἀγωνίζεται νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς καταθλιπτικῆς τυραννίας καὶ νὰ ἀναστήσῃ τὸ ἑλληνικὸν κράτος. Ἐπὶ τέσσαρας ὀλοκλήρους αἰῶνας διεξάγει τὸ δύσμοιρον ἀλλ' ὑπερήφανον καὶ γενναῖον ἔθνος τὸν σκληρότατον τῶν ἀγώνων κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, καθ' ὃν χρόνον τὰ ἄτομα βασανίζονται καὶ θανατοῦνται, αἱ κῶμαι καὶ τὰ χωρία δηοῦνται καὶ πυρπολοῦνται, τὰ ἱερά του συλοῦνται, τὰ ἀγαθὰ του δημεύονται. Καὶ διεξάγει τὸν σκληρὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἄνευ νόμων, ἄνευ διαταγμάτων, ἄνευ κοινῆς συνεννοήσεως ἢ ἐνιαίας κατευθύνσεως καὶ ἀρχηγίας, ἀνέτοιμον, ἀπαράσκευον, ἀσυνεννόητον, ὁδηγούμενον μόνον ἐξ ἐνιαίου πανελληνίου πόθου, τοῦ πόθου διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος.

Καὶ ὁ ἱερός αὐτὸς πόθος μὲ τὰς ποικιλώτερας ἐκδηλώσεις του, ἐνισχυόμενος ἀπὸ τὴν ἐλπίδα εἰς τὴν θεῖαν βοήθειαν, ἀποβαίνει, ὕστερα ἀπὸ μακροαῖονα προσπαθείας καὶ ἀγῶνας, νικητὴς, κατορθώσας νὰ ὑπερικήσῃ, μὲ τὴν ἀγνότητά του καὶ μὲ τὴν δύναμίν του, τὰς κολοσσιαίας δυσχερείας καὶ τὰ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια, τὰ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν προερχόμενα.

Εἰς τὴν ἐθνικὴν ταύτην νίκην, δι' ἧς ἀνέστη ἡ Ἑλλάς, ὡς ὁ μυθολογούμενος φοῖνιξ ἐκ τῆς τέφρας του, συνεισέφεραν διάφοροι ὕλικοι καὶ πνευματικοὶ δυνάμεις καὶ παράγοντες, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν ὁποίων ἐπετεύχθη αὕτη. Καὶ ἂν εἶναι ἄξιοι τῆς ὑπεράτης ἐθνικῆς τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης οἱ γιγαντομάχοι τοῦ 21, οὐχὶ μικρότερας πανελληνίου τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης ἄξιοι εἶναι οἱ προπαρασκευάσαντες αὐτό. Ἐφ' ὅσον δὲ οὐδὲν ἱστορικὸν γεγονός δύναται καθ' ἑαυτὸ νὰ ἐξηγηθῇ, ἐὰν δὲν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ προδρομικοὶ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι τὸ ὄριμασαν, καὶ ἡ ἐποποιία τοῦ 21 θὰ ἦτο ἀκατανόητος ἐὰν δὲν θεωρηθῇ ὡς τελευταία πρᾶξις δράματος διαδραματιζομένου ἐπὶ τέσσαρας ὀλοκλήρους αἰῶνας. Οἱ ἥρωες τοῦ 1821, ὡς αἱ μεγάλοι μορφαὶ τῆς ἱστορίας καθόλου, δὲν ἀναφαίνονται αὐτομάτως, δὲν εἶναι οἱ δημιουργοὶ, ἀλλ' οἱ ἀγωγοὶ τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις δὲν εἶναι ἔργον ἀτόμων, οὐδ' ὀρισμένης κοινωνικῆς τάξεως ἢ τάξεων, ἀλλ' εἶναι ἔργον ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅπως χαρακτηριστικῶς λέγει ὁ Παπαρηγόπουλος: «Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν παρήχθη ἐκ τύχης, οὐδ' ἐπῆρξε δημιουργημα πρόχειρον ἀνθρώπων τινῶν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἀναπόδραστον ὅλων τῶν προηγουμένων περιστάσεων, πόθων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἔθνους, ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου τὰ ἀλλεπάλληλα προηγουμένα δύναται ἢ ἱστορία νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα

ἐπὶ 400 ἀνατρέχουσα ἔτη μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τὸ ἔθνος ὑπέκλυε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν».

Ἄν ἀξιοθαύμαστος εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν πεδίων τῶν μαχῶν ἀπὸ τοῦ 1821 ἀρξάμενος ἐπιθειτικὸς ἀγὼν, οὐχὶ μικροτέρου θαυμασμοῦ ἄξιος εἶναι ὁ κρυφὸς ἀλλ' ἐπίσης ἥρωικὸς καὶ ἱερὸς ἀγὼν, τὸν ὁποῖον διεξήγαγε τὸ ἔθνος ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821. Καὶ ὁ ἄρματωλός, ὁ κλέφτης, ὁ ναυτίλος, ὁ κληρικός, ὁ διδάσκαλος, ὁ λόγιος, ὁ ἔμπορος, ἡ ἥρωικὴ μητέρα, ὁ βασανισμένος ραγιαῖς, ὅλοι αὐτοί, ἕκαστος μὲ τὸν τρόπον του, εἶναι παράγοντες, ἅμεσοι ἢ ἔμμεσοι, οἱ ὁποῖοι συνετέλεσαν νὰ διατηρηθῇ ἄσβεστος ἡ ἑλληνικὴ συνείδησις καὶ νὰ διαμορφωθῇ τὸ ἐθνικὸν συναίσθημα, χωρὶς τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ προκύψῃ τὸ 1821. Ἐκ τοῦ συμπλέγματος τῶν διαφορῶν τούτων παραγόντων, ἐκ τῶν κοινῶν πόθων, ἐλπίδων καὶ προσπαθειῶν τοῦ γένους, ἐγεννήθη ἡ ἡμέρα, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν τὸ ἀγιώτερον καὶ πολυτιμότερον τῶν ἀγαθῶν, τὴν ἐλευθερίαν.

Καὶ ἐπειδὴ ὁ χρόνος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐξάρω τὴν σημασίαν πάντων τῶν παραγόντων τούτων, ἄς μοι ἐπιτραπῇ νὰ ὑπομνήσω, ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ καὶ κατὰ τὰ κύρια σημεῖα, τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ὡς συντελεστὴς τῆς νίκης ἔσχεν ὁ πνευματικὸς παράγων καθόλου, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ παραγνώρισιν τῶν ὑλικῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι καὶ αὐτοὶ ἐπίσης συνετέλεσαν εἰς τὸ ἐπιτευχθῆν ἀποτελεσμα.

Ἐν πρώτοις ἡ ἐκκλησία διεδραμάτισε σπουδαιότατον μέρος κατὰ τὸν μακραίωνα ἀγῶνα τῆς παλιγγενεσίας, ἐνθεν μὲν ὡς ποιμαίνουσα καὶ διδάσκουσα, ἐνθεν δ' ὡς ἐνεργῶς μετέχουσα καὶ ἐν πολλοῖς ἠγρουμένη τῶν ἐθνικῶν ἐξεγέρσεων. Τὰ στενὰ χρονικὰ ὄρια τῆς σημερινῆς ὀμίλιας δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ὑπομνήσω ἐν λεπτομερείᾳ τὰς ἥρωικὰς θυσίας τοῦ κλήρου διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν, περὶ τῶν ὁποίων ἄλλοτε διεξοδικῶς ὠμίλησα καὶ ἔγραψα. Ἀπλῶς ὑπενθυμίζω ὅτι καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς δουλείας, ὡς καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, ἱεράρχαι, κληρικοὶ καὶ μοναχοὶ ἐγένοντο οἱ ἐνθουσιώδεις σημαιοφόροι τῆς ἐθνικῆς ἰδέας καὶ οἱ ἥρωικοὶ πρόμαχοι τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ γένους, θυσιάζοντες χάριν αὐτοῦ πάντα τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν. Ἠγούμενοι παντὸς ἐθνικοῦ κινήματος, ἐμψυχῶντες καὶ εὐλογῶντες τὸ δουλεῦον καὶ ἀγωνιζόμενον γένος, συμμετέχοντες προσωπικῶς μαχῶν καὶ ἀγώνων, βουλευόμενοι περὶ τῶν τυχῶν τῆς πατρίδος, ὑφιστάμενοι διωγμοῦς καὶ μαρτύρια, κρατοῦντες εἰς τὴν μίαν χεῖρα τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὴν ἄλλην τὴν πυρφόρον δᾶδα τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἔθνους, ἀνεδείχθησαν ἐθνικοὶ ἥρωες, ἄξιοι πανελληνίου στεφάνου. Διὰ τοῦτο ἡ λύσσα τοῦ κατακτητοῦ, κατὰ πρῶτον λόγον, ἐξέσπα κατὰ τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν, ἐξ ὧν ἱκαναὶ χιλιάδες ἐμαρτύρησαν ὑπὲρ

πίστεως και πατριδος, κατά τους χρόνους τῆς δουλείας και τῆς επαναστάσεως, ἐν οἷς ἐξ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως.

Και ὁμως ἐτόλμησάν τινες νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι ἡ ἐκκλησία οὐ μόνον οὐδὲν προσέφερεν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ὅτι τοῦναντίον και ἀντέδρασεν εἰς αὐτόν. Ὅτι εὐρέθησαν και κληρικοί τινες ἐπιλήσιμονες τῶν ὑποχρεώσεων των οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῆι· ἀλλὰ διατὶ νὰ παραβλέψωμεν τί προσέφερεν ἢ ὀλότης και νὰ ἀπιδώμεν εἰς τὴν ἐλαχίστην μειονότητα; και τί μέγα ἐπετελέσθη εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, χωρὶς νὰ ὑπάρχη και ἡ σκιά; Και πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῆι ἡ τόση μαρία τῶν κρατουόντων κατά τοῦ κλήρου, ἂν μὴ ἐθεωρεῖτο οὗτος ὑπ' αὐτῶν ὡς κύριος συντελεστής τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως; Πρὸς τί θὰ ἐδιώκετο τόσον ἀπηνῶς ἂν ἀντέδρα κατ' αὐτῆς;

Και ἐζητήθη νὰ χαρακτηρισθῆι ὡς ἀντίδρασις τῆς ἐκκλησίας τὸ ὅτι αὐτὸς ὁ ἐθνομάχης Γρηγόριος Ε' και ἄλλοι ἱεράρχαι ἠναγκάσθησαν δι' ἐγκυκλίων νὰ καταδικάσουν τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον ἐν τῇ πράξει ὑπεβοήθουν. Ἐάν, λέγουν, ὁ Γρηγόριος ἐπίστευεν εἰς τὴν ιδέαν τῆς ἐθνεγεροσίας, ἔπρεπε νὰ μὴ ἐκδώσῃ ἀφορισμόν, ὑποκύπτων εἰς τὴν βίαν. Ἀληθῶς, ὁ ἀγνὸς πατριωτισμὸς ἀπαιτεῖ πολλάκις παρὰ τῶν ἀτόμων μεγάλας θυσίας, και αὐτῆς ἔτι τῆς ζωῆς. Ἀλλ' ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπάρχουν περιστάσεις καθ' ἃς ἀπαιτοῦνται θυσίαι μεγαλύτεραι και αὐτῆς τῆς θυσίας τῆς ζωῆς και ὅτι ἐνίοτε ἡ μαρτυρικὴ ζωὴ εἶναι πικρότερον ἀλλὰ πλέον ἐπιβεβλημένον καθῆκον και αὐτοῦ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου. Και αὐτὴν τὴν ὑπεριάτην θυσίαν προσέφερεν ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης, ὅστις σννησθάνθη συναίσθημα πικρότερον και αὐτοῦ τοῦ θανάτου, ὅταν θυσιάζων πάντα ἐγωισμόν και ἀποβλέπων εἰς τὸ ἀληθινὸν ἐθνικὸν συμφέρον, ἠναγκάσθη νὰ θέσῃ τὴν ὑπογραφὴν του κάτωθι ἐγγράφου, καταδικάζοντος κίνημα, ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ὁποῖου ὀλοφύχως ἠῦχετο και εἰργάζετο. Ὑπογράφων, ἀπεμάκρυνε τὰς ὑπονοίας τῆς Πύλης περὶ συμμετοχῆς εἰς τὸ κίνημα ἐπισήμων κύκλων μὴ ὑπογράφων θὰ ἐπεβεβαίον τὰς ὑπονοίας, ὅτε δεινὴ ἐπιπίπτουσα ἢ τιμωρία τοῦ τυράννου κατά τῶν βυσσοδομούντων, θὰ ἐνέκρου τὸ κίνημα πρὶν ἢ ἐκτραγῆι. Ἀλλως ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης μετὰ θαυμαστῆς ἐγκαρτερήσεως ὑπέστη τὸ μαρτύριον, ὅταν ἐπέστη ἡ ὥρα, καιτοι ἠδύνατο νὰ σωθῆι διὰ τῆς φυγῆς.

Ἡ ἐκκλησία ὁμως δὲν προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας μόνον διὰ τῆς θυσίας τῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν πολλοὶ κληρικοί και μοναχοὶ προσέφεραν εἰς τὸν βωμόν τῆς πατριδος, ἀλλὰ και διὰ τῆς πνευματικῆς συμβολῆς τῶν λειτουργῶν της. Ἱεροκήρυκες, ἰδίως εἰς τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ, συχνάκις εἰς τὰ κηρύγματά των ἐκήρυτταν μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀναστάσεως τῆς πατριδος· και ποῖος δὲν συγκινεῖται, σήμερον ἀκόμη, ἀναγινώσκων τὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ὁ Ἥλιος

Μηριάτης, κατὰ τὰ ρητορικά ὑποδείγματα τοῦ Φραγκίσκου Σκούφου, ἐξεφώνησε, τὴν 25^{ην} Μαρτίου τοῦ 1688, ἐν τῷ ἐλληνικῷ ναῶ τῆς Βενετίας, ὅτε, ἀπειθυνόμενος πρὸς τὴν παρθένον Μαρίαν, ἐβροντοφώνει: «Ἔως πότε, πανακήρατε κόρη, τὸ τρισάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὐρίσκειται εἰς τὰ δεσμὰ μᾶς ἀνυποφέροντος δουλείας; ἕως πότε νὰ τοῦ πατῆ τὸν εὐγενικὸν λαιμὸν ὁ βάρβαρος; . . . Εὐσπλαγγε Μαριάμ, παρακαλοῦμέν σε διὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, ὅπου μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαράν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμόν, ὅπου ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον· χάρισε εἰς τὸ γένος μας τὴν προτέραν τιμὴν· σήκωσέ το ἀπὸ τὴν κοπρίαν τῆς δουλείας εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασίλειον . . .».

Ἄλλὰ καὶ μόλις ἤρχισε τὸ κατεπτοημένον γένος νὰ συνέρχεται ἀπὸ τῆς πρώτης ἐντυπώσεως ἐκ τοῦ δεινοῦ πλήγματος, τὸ ὁποῖον κατηρέχθη κατ' αὐτοῦ διὰ τῆς ἀλώσεως, καὶ ἀνήσυχον ἀλλ' ὄχι καὶ ἄνευ ἐλπίδος ἔστρεφεν ἱκετήριον πρὸς τὸν Ὑψιστον τὸ βλέμμα, ἢ ἐκκλησία ἦτο ἐκεῖνη, ἢ ὁποῖα εἰς τὸν περίβολον ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν συνεκέντρον παιδιὰ τῆς περιοχῆς διὰ νὰ διδαχθοῦν τὰ στοιχειώδη γράμματα. Τὸ «κρυφὸ σχολεῖο», ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἐκκλησίας, «ἢ προζύμη, οὕτως εἰπεῖν, τῆς μελλούσης διανοητικῆς τοῦ ἔθνους ἀναπτύξεως», ἦτο ἐκεῖνο πού, ὅσον καὶ ἂν ἦτο πτωχικὸν καὶ πρωτόγονον, διετήρησε τὸν κρῖνον τῆς ἐθνικῆς καὶ χριστιανικῆς παραδόσεως, μέχρι τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν, ὑπὸ αἰσιωτέρας συνθήκας, διεμορφώθησαν ἀνώτερα σχολεῖα. Ἡ ἐκκλησία ἐθεώρει καθήκον της νὰ φροντίζη διὰ τὴν στοιχειώδη μόρφωσιν τοῦ γένους, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ ζ' κανὼν συνόδου συγκληθείσης ἐν τῷ ναῶ τῆς Θεοτόκου Παραμυθίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸ 1593, ὅστις ὠρίζετο «ἕκαστον ἐπίσκοπον ἐν τῇ ἑαυτοῦ παροικίᾳ φροντίδα καὶ δαπάνην τὴν δυνάμεν ἰσχύειν ποιεῖν, ὥστε τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι»: ἀπὸ δὲ τοῦ 15' αἰῶνος ἡ ἐκκλησία, ἀναπληροῦσα τότε τὴν πολιτείαν, ἤρχισε νὰ ἐκδίδῃ κανονισμοὺς σχολῶν. Τοιοῦτοτρόπως, ὡς ἀνομολογεῖ καὶ ὁ Κοραῆς, «πρῶτος ὁ κληρὸς ἄρχεται τῆς ἀναμορφώσεως» τοῦ ἔθνους διὰ τῆς παιδείας, ἀδιάφορον ἂν καὶ εἰς τὸν κανόνα αὐτόν, ὅπως πάντοτε, ὑπάρχουν καὶ αἱ ἐξαιρέσεις καὶ δὲν λείπουν κληρικοί τινες ἐχθροὶ τῆς μορφώσεως.

Εὐτυχῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀλώσεως ἡ πατριαρχικὴ σχολὴ ἀνεδείχθη περιφανεσιτάτη τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐστία, εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 15' αἰῶνος νὰ ἀναθάλλῃ πως ἡ παιδεία, καὶ βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς 15' καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 17' ἑκατονταετηρίδος ἤχισε πνευματικὴ ἀναγέννησις, θαυμαστὴ δι' ἐπόδουλον χώρον. Οἰοεὶ πνευματικὸν κέντρον, εἰς τὸ ὁποῖον κατ' ἐξοχὴν ὀφείλει ἢ Ἑλλάς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας, ἀνεδείχθησαν τότε τὰ Ἰωάννινα, ἅτινα δικαίως ἀπεκλήθησαν διδασκαλεῖον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅθεν ἐξεπορεύοντο διδάσκαλοι εἰς πλεῖστα

μέρη τῆς ἑλληνίδος γῆς. Τὰ ἰδρῶμενα σχολεῖα δὲν περιορίζοντο πλέον εἰς μετάδοσιν τῶν στοιχειωδῶν μόνον γραμμάτων, ἀλλὰ μετέδιδον καὶ ἀνωτέραν τινὰ μόρφωσιν, καὶ παρὰ εὐνοήτους ἀντιδράσεις, ἤρχισαν βαθμηδὸν νὰ διδάσκονται εἰς αὐτὰ καὶ αἱ νεώτεραι φιλοσοφικαὶ καὶ φυσικαὶ θεωρίαι, ὡς καὶ ἀνώτερα μαθηματικά. Κέντρον ὅμως πάντοτε τῆς διδασκαλίας ἀπετέλει ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὰς ἐθνικὰς καὶ θρησκευτικὰς παραδόσεις.

Κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα πρὸ τοῦ 1821 δεκαετηρίδας πλείας ἐνθέων λογίων, τιμητικῶς ἀποκληθέντων διδασκάλων τοῦ γένους, διεπαιδαγῶγει αὐτό, κατὰ τὸ θανμαστὸν ὑπόδειγμα Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, ὅστις ἀληθῆς ἐθναπόστολος, περιοδεύων καὶ κηρύττων ἀνὰ πᾶσαν τὴν βόρειον Ἑλλάδα καὶ πέραν αὐτῆς, κατὰ τὸ β' ἡμῶν τοῦ ἡ' αἰῶνος, ἴδρυσεν δι' εἰσφορῶν περὶ τὰ 230 σχολεῖα καὶ εἰργάσθη ὑπερανθρώπως διὰ τὴν ἀφύπνισιν τοῦ γένους. Καὶ ἀρκεῖ, διὰ νὰ δειχθῇ ἡ πνευματικὴ ἄνθησις τῶν χρόνων ἐκείνων, νὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματα τῶν ἀειμνήστων διδασκάλων τοῦ γένους Λάμπρου Φωτιάδου, Μεθοδίου Ἀνθρακίτου, Μπαλάνου Βασιλοπούλου, Κοσμά Μπαλάνου, Ἀθανασίου Ψαλλίδα, Εὐγενίου Βούλγαρη, Νικηφόρου Θεοτόκη, Ἀνθίμου Γαζῆ, Κωνσταντίνου Κούμα, Νεοφύτου Δούκα, Νεοφύτου Βάμβα, Θεοφίλου Καῖρη, Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, Θεοκλήτου Φαρμακίδου, Γεωργίου Γενναδίου καὶ ἄλλων, ὧν τινες ἔλαβον καὶ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, ὡς ὁ Γαζῆς, ὁ Φαρμακίδης, ὁ Γεννάδιος.

Οἱ ἀειμνήστοι οὗτοι ἄνδρες ἦσαν ἄνθρωποι διαφόρου μορφώσεως, διαφορῶν τάσεων, ποικίλων χαρισμάτων, ἀλλὰ πάντας ἐνεψύχου τὸ αὐτὸ ἐθγενὲς ἰδεῶδες, καὶ πάντας ἐφλόγιζε ὁ αὐτὸς διάπυρος ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀκοίμητος ζῆλος. Πάντες ἀνεδείχθησαν μυσταγωγοὶ τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, ἐνθεοὶ τοῦ ἔθνους διδάσκαλοι, διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ παραδείγματος φωτίζοντες τὸν νοῦν, θερμαίνοντες τὴν καρδίαν, ἐμψυχοῦντες τὸ φρόνημα, σπείροντες τὰ θεῖα σπέρματα ἐξ ὧν ἐβλάστησε τοῦ γένους ἡ ἐλευθερία καὶ θέτοντες ἀδιάσειστα τὰ θεμέλια τῆς ἀναγεννωμένης πατρίδος.

Κορυφαῖος τῶν διδασκάλων τοῦ γένους ἀνεδείχθη ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ὅστις εἶπερ τις καὶ ἄλλος, διὰ τῶν σοφῶν συγγραφῶν του, ἐξ ὧν ἀπέπνεεν ἄδολον τὸ πατριωτικὸν συναίσθημα, ἠγωνίσθη διὰ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους, προσπαθῶν νὰ διαδοθῇ εἰς αὐτὸ ἡ παιδεία οὐ μόνον τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς καρδίας, «τοῦ στήθους» ὡς ἔλεγε, διότι «ἡ πρώτη χωρὶς τὴν δευτέραν δὲν ἔφερε ποτε εἰς κανὲν ἔθνος τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν».

Οἱ αἰῶνοι ἐπικριταὶ πάσης κορυφῆς ἐπέκριναν τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ μάλιστα τὸν Κοραῆν διὰ τοὺς δισταγμούς του ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως. Αἱ ἐπικρίσεις ὅμως αὐταὶ εἶναι ὅλως ἀδικαιολόγητοι. Ὁ Κοραῆς, λάτρης τῆς ἐλευθερίας, βλέπων τὰς νίκας τοῦ Ναπολέοντος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ φρονῶν

ὅτι διὰ τῆς μετὰ τῶν Γάλλων συνεργασίας θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἰς τὰς πραγματείας του «ἀδελφικὴ διδασκαλία» (1798) καὶ «πολεμιστήριον σάλπισμα» (1801), διεκήρυσεν ὅτι ἔφθασεν ὁ ἀρμόδιος καιρὸς τοῦ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος πολέμου. Ὅταν ὅμως μετ' ὀλίγον εἶδεν ἑαυτὸν διαφενδόμενον εἰς τὰς ἐλπίδας του περὶ γαλλικῆς συνδρομῆς καὶ ἀντελήφθη μεταστροφὴν τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς, ἀπηλίπισθη ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐλευθερωθῆ τὸ γένος διὰ ξένης βοήθειας καὶ διεκήρυσεν ὅτι τοῦτο ἔπρεπε νὰ στηρίζεται μόνον εἰς τὰς ἰδίας του δυνάμεις. Ἐκτοτε λοιπὸν ἐξήτει ἀναβολὴν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος, φοβούμενος, ὡς ἔλεγε, «μὴ πρὶν τὸ γένος ἀποκτήσῃ φῶτα ἀρκετά, κεφαλαὶ τινες ἐνθουσιαστικαὶ ἐπιχειρήσῃσι πρὸ τοῦ πρόποντος καιροῦ τὴν συντριβὴν τοῦ ζυγοῦ καὶ γίνῃ ἡ ἐσχάτη πλάνη χεῖρων τῆς πρώτης»· διὰ τοῦτο φρονῶν ὅτι «πολιτεία, ἣτις δὲν ἔχει βάσιν τὴν παιδεῖαν εἶναι οἰκοδομὴ εἰς ἄμμον», ἐπεζήτηε ἔντασιν τῶν ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως προσπαθειῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐπρωτοστάτει, ὥστε περὶ τὸ 1850 νὰ εἶναι ὥριμον τὸ γένος διὰ τὸν ἀγῶνα, διότι εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι «ὅταν τὰ φῶτα λάμπωσιν, ἡ δουλεία ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ παύσῃ». Ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς δὲν ἦτο μόνον ὁ Κοραῆς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν διανοουμένων τῆς ἐποχῆς καὶ ὁ Καποδίστριας, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπιφανέστατα πρόσωπα τοῦ ἀγῶνος, ὡς ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, ὁ Πετρόμπεης, ὁ Κουντουριώτης, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδαῦτος καὶ ἄλλοι. Καὶ οἱ δισταγμοὶ καὶ ἐνδοιασμοὶ δὲν προήρχοντο ἐκ δειλίας ἢ ἐξ ἐλλείψεως φλέγοντος πατριωτισμοῦ, ἀλλ' ἐκ συνέσεως, μετὰ τὰ δεινοπαθήματα μάλιστα, ἅτινα ὑπέστη τὸ γένος κατόπιν τῆς αἱματηρᾶς καταπνίξεως ἀκαίρως ἐκραγέντων κινήματων. Ἐφόβιζεν αὐτοὺς οὐ μόνον ἡ ἔλλειψις ἐπαρκoῦς μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ στρατιωτικῶς καὶ διοικητικῶς ἀπαράσκευον, καὶ ἰδίως ἡ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ναπολέοντος ἐπικρατήσις ἐν Εὐρώπῃ τῆς ἰερᾶς συμμαχίας, δυσμενοῦς πρὸς πᾶν ἀπελευθερωτικὸν κίνημα· καὶ διηρωτῶντο εἶχον βάσιν τινὰ τὰ φημολογούμενα περὶ ρωσικῆς βοήθειας ἢ ἦσαν ψεύδη, ὅτε ἡ χώρα θὰ εὐρίσκετο πάλιν ἀβοήθητος καὶ ἐκτιθεμένη εἰς τὴν ἐκδίκησιν τοῦ κατακτητοῦ; διηρωτῶντο ἐπίσης ἦτο ἄρά γε εὐνοϊκὸς ὁ καιρὸς διὰ τὴν ἐκρηξίν τῆς ἐπαναστάσεως, τότε ὅτε ἐπεκράτει εἰρήνῃ ἢ θὰ ἔπρεπε μᾶλλον ἢ Ἑλλάς νὰ ἐπωφεληθῆ ἀνωμάλου τινὸς εὐκαιρίας; Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι καὶ ἡ ἀντίθετος ἄποψις περὶ ἀμέσου ἐνεργείας εἶχεν ἐπίσης ὑπὲρ ἑαυτῆς σοβαρὰ ἐπιχειρήματα καὶ ὅτι ἐκ τῶν ὑστέρων μάλιστα ἐδικαιώθη ἡ ἄμετρος αἰσιοδοξία τοῦ ἠρωϊκοῦ Παπαφλέσσα ἀλλὰ τίς δύναται νὰ γνωρίζῃ ἂν ἡ ἀναβολὴ τῆς ἐπαναστάσεως δι' ἐνθεώτερον χρόνον δὲν θὰ ἀπέδιδεν αἰσιώτερα ἀποτελέσματα; Πάντως οὐδεὶς δικαιῶται νὰ ψέξῃ τοὺς ὑποστηρικτὰς τῶν δύο ἀντιθέτων ἀπόψεων, αἵτινες, ἀμφοτέρωθεν, ἐπήγαζον ἐκ τοῦ ἀγνοῦντος πατριωτισμοῦ. Μόλις ὅμως ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις, καὶ οἱ ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς, καὶ μάλιστα ὁ Κοραῆς, συνεφώνησαν εἰς τὸ ὅτι δὲν ἦτο πλέον καιρὸς νὰ ἐξετασθῆ

ἐὰν ἐξεργάγη ἢ ἐπανάστασις εἰς ἀρμόδιον καιρόν, ἀλλ' οὐ ἔπρεπε πάντες νὰ συνεργασθῶν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν της. Ἀληθῶς ὁ Κοραῆς συνετέλεσεν, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, διὰ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους, διὰ τὴν τόνωσιν τοῦ ἐθνικοῦ συναισθήματος ἐν Ἑλλάδι καὶ διὰ τὴν ἐμψύχωσιν τοῦ φιλελληνισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ, δι' ὃ καὶ δικαίως ἐχαρακτηρίσθη εἰς τῶν κυριωτέρων προδρόμων τῆς ἐλληνικῆς παλιγγενεσίας.

Εἰς τοὺς διδασκάλους τοῦ γένους, ἐν εὐρύτερα ἐννοίᾳ, δύναται νὰ καταταχθῇ καὶ ὁ ἐκ τῶν κυριωτέρων ἐπίσης προδρόμων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ πρωτομάρτυς ἅμα Ρήγας ὁ Φεραῖος, ὁ δικαίως ἐπικληθεὶς Τυρταῖος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἄν καὶ δὲν ἦτο διδάσκαλος ἐν κυριολεξίᾳ, «τὸ ξῖφος τοῦ λόγου» του καὶ μάλιστα τὰ θοοῖρά του ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς πολὺ ζωηρότερον οἰασθήποτε θεωρητικῆς διδασκαλίας, ὅπως πρὸ αὐτοῦ ἐπέδρασαν τὰ δημοικὰ τραγούδια, διὰ τῶν ὁποίων τόσον παραστατικῶς ἐξεφράζοντο οἱ πόθοι καὶ αἱ ἐλπίδες τοῦ Γένους.

Πρὸς ἐξάπλωσιν τῶν φώτων πολὺ συνετέλεσεν ἡ φιλογένεια τοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου, ὅστις ἰδίως μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κονιζοῦκ - Καίναριτζῆ (1774) καὶ τοῦ Ἀϊναλιῆ - Καβὰκ (1779) εὐρέθη εἰς ἀνθηροτάτην οἰκονομικὴν κατάστασιν. Πράγματι, πλουτίσαντες ἔμποροι, ὡς οἱ Καπλάνοι, οἱ Μαροῦτσοι, οἱ Ζωσιμάδοι, οἱ Ριζάραι καὶ τόσοι ἄλλοι, ἔδειξαν ἐμπράκτως ζωηρότατον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀφύπνισιν τοῦ γένους, συντηροῦντες κοινότητες, ἰδρύοντες γυμνάσια, σχολεῖα καὶ βιβλιοθήκας, μισθοδοτοῦντες διδασκάλους, χορηγοῦντες δι' ἔκδοσιν κοινωφελῶν βιβλίων, ἀποστέλλοντες εἰς Ἑσπερίαν νέους ὑποτρόφους πρὸς συμπλήρωσιν τῶν σπουδῶν των. Ἐκ τοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου προῆλθον καὶ οἱ ἰδρυταὶ καὶ τὰ πλεῖστα τῶν μελῶν τῆς φιλικῆς ἐταιρείας.

Αἱ ἐλληνικαὶ κοινότητες ἡμιλλῶντο εἰς τὰς προσπάθειάς των διὰ τὴν διάδοσιν τῶν φώτων, πρωτοστατούσης τῆς Βενετίας, ὅπου ἀπὸ τοῦ 1662 ἐλειτούργει τὸ φλαγγίνειον φροντιστήριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐλάμβανον ἀνωτέραν μόρφωσιν νεαροὶ Ἕλληνες, καὶ τῆς Βιέννης, ὅπου ἀπὸ τοῦ 1791 ἤρξαντο ἐκδιδόμενα ἐλληνικὰ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες. Ὡς λέγει ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Νερούλος, «κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 18 αἰῶνος ἐδημοσιεύθησαν ἐν Παρισίοις, ἐν Βιέννῃ, ἐν Ἑνετίᾳ, ἐν Λειψίᾳ, ἐν Μόσχᾳ, ἐν Ἰασίῳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει πλείονα τῶν τρισχιλίων συγγραμμάτων ἢ μεταφράσεων εἰς τὴν καθομιλουμένην ἐλληνικὴν καὶ 4 περιοδικὰ πολιτικὰ καὶ φιλολογικὰ συγγράμματα ἐκυκλοφόρουν τότε ἐν Ἑλλάδι οἱ δὲ ἔμποροι ἡμιλλῶντο τίς νὰ συντελέσῃ πλείοτερον εἰς τὴν κοινὴν ἀφέλειαν». Μόνον ἢ ἐν Ὀδησσῶ ἐδρεύουσα «φιλόμουσος καὶ φιλάνθρωπος γραικικὴ ἐταιρεία» κατὰ τὸ 1817 συνετήρει 120 Ἕλληνας σπουδαστὰς ἐν Εὐρώπῃ, τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἐπανακάμπτοντες εἰργάζοντο οὐ μόνον ὡς διδάσκαλοι τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐθναπόστολοι καὶ διαπρύσιοι τῆς ἐλευθερίας κήρυκες. Καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις συστάσα τὸ 1812 «ἐταιρεία τῶν φιλομου-

σων», ὡς καὶ τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ «ἐλληνικὸν λύκειον» καὶ ὁ ἄγγλος φιλέλληνας κόμης Γκούλφορντ καὶ ἄλλαι ἐταιρεῖαι καὶ φιλογενεεῖς ἄνδρες πλείστους εἶχον ἐξαποστείλει νέους διὰ σπουδὰς εἰς Ἑσπερίαν καὶ ἐφρόντιζον διὰ τὴν διάδοσιν τῶν φώτων ἐν Ἑλλάδι.

Πόσον ἡ πνευματικὴ αὕτη ἀφύπνισις προπαρασκεύασε τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους εἶναι περὶ τὸν καὶ νὰ λεχθῆ. Αὕτη ἐτόνωσε τὴν συνείδησιν τῶν ἱερῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἐχάλκευσε τὰ πνευματικὰ ὄπλα, πρὸδρομα τῶν ὑλικῶν, δι' ὧν ἐθραύσθησαν τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας· εἰς αὐτὴν ὀφείλεται ἡ διάσωσις τοῦ ἐθνισμοῦ, τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης καὶ ἡ προσήλωσις εἰς τὰς πατρώας παραδόσεις· εἰς αὐτὴν ὀφείλεται τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε τὸ Σοῦλι καὶ τὸ Δραγατσάνι, τὸ Μεσολόγγι καὶ τὰ Ψαρά, καὶ ἐγέννησε τοὺς ἀθανάτους ἥρωας τοῦ 21, οἵτινες, ἂν καὶ ἐστεροῦντο μορφώσεως, ληληθῶτως ἀνέπνον τὸν πνευματικὸν ἀέρα, τὸν διαμορφωθέντα ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ σχολεῖον καὶ καθωδηγοῦντο ἀπὸ τὰς ἐθνικὰς καὶ θρησκευτικὰς παραδόσεις, αἵτινες ἐνέπνεον αὐτοὺς εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα· διότι, ἂς μὴ αὐτοαπατώμεθα, λαὸς χωρὶς ὑψηλότερα ἰδεώδη καὶ μόνον ἀπὸ ὑλικῶν συμφερόντων ἀγόμενος εἶναι μὴ ὑπολογίσιμος συρφετός, προωρισμένος εἰς ἀπώλειαν. Εἰς τὴν πνευματικὴν ἀφύπνισιν τοῦ γένους, ἐν τέλει, οὐκ ὀλίγον ὀφείλεται καὶ ἡ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ θαυμαστῶν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος γέννησις ἐνδιαφέροντος καὶ ἀγάπης διὰ τὰ ἀγωνιζόμενα τέκνα τῆς νέας Ἑλλάδος, εἰς τὰ ὁποῖα διέβλεπον ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Πόσον δὲ συνετέλεσεν ὁ ἀναπτύχθεις Φιλελληνισμός, διὰ τῶν ὑλικῶν του καὶ πνευματικῶν του ἐκδηλώσεων, εἰς τὸ ἐπιτυχὲς τέρμα τοῦ ἀγῶνος, δὲν χορῆζει ἀναπτύξεως.

Τοιοῦτοτρόπως τὸ σχολεῖον προπαρασκεύασε καταλλήλως τὸ ἔδαφος καὶ ἀνεδέχθη, ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἄνθιμος Γαζής, «ἡ πηγὴ ὄλων τῶν καλῶν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἡ πηγὴ τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς, ἡ πηγὴ τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας καὶ εὐδαιμονίας».

Καὶ ὅταν, ἐπὶ τέλους ἐσήμανεν ἡ εὐλογημένη ὥρα, ἐβλάστησεν ὁ σπόρος καὶ σύσσωμον τὸ ἔθνος ἐξηγέρθη ὅχι μόνον διὰ νὰ διεκδικήσῃ τὴν γῆν τῶν πατέρων του καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ του, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐπανακτήσῃ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματά του, τὰ πνευματικὰ του ἀγαθὰ καὶ διὰ νὰ ζήσῃ ἐλεύθερον, σύμφωνα μὲ τὰς ἐλληνικὰς καὶ χριστιανικὰς παραδόσεις του. Καὶ τότε μεταβάλλεται ἡ Ἑλλὰς ὀλόκληρος εἰς «ὄρχηστρον Ἄρεως», διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐκφρασιν, τὴν ὁποῖαν μετεχειρίσθη ἄλλοτε ὁ Ἐπαμεινώνδας διὰ τὴν Βοιωτίαν· καὶ ἀρχίζει ἡ τελευταία πράξις τῆς ἐθνικῆς ἐποποιίας, ὁ ἐπταετὴς ἔνοπλος ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγὼν, μία τῶν ὠραιότερων σελίδων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

Καὶ τώρα πρὶν ἢ ἐξέλθωμεν τῆς αἰθούσης ταύτης, ἅς στρέψωμεν πλήρεις κατανύξεως, πλήρεις τιμῆς, πλήρεις εὐγνωμοσύνης τὴν διάνοιαν πρὸς πάντας τοὺς συντελεστάς τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, πρὸς πάντας ἐκείνους τῶν ὁποίων ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν, ἡ μαρτυρικὴ ζωὴ καὶ ὁ ἥρωϊκὸς θάνατος ἀνέστησαν ἐκ τῆς τέφρας τὴν Ἑλλάδα. Ἄς στεφανώσωμεν τὰς ἀθανάτους μορφὰς των μὲ νοερούς ἀλλ' ἀμαράντους στεφάνους αἰδίου δόξης καὶ πανελληνίου εὐγνωμοσύνης, μὴ λησμονοῦντες ὅτι τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας ὀφείλομεν εἰς τὰς δεινοπαθησάσας γενεὰς τῶν αἰώνων τῆς δουλείας, εἰς τοὺς ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀφιερῶσαντας τὸ πνεῦμά των, τὸ χρῆμά των, τὴν εὐμάρειάν των καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν των, εἰς τοὺς ἥρωϊκοὺς τοῦ 21 προμάχους, ὡς καὶ εἰς τοὺς συνεχίσαντας καὶ ὀλοκληρώσαντας τὸ ἐνδοξον ἔργον ἐκείνων, κατὰ τοὺς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐθνικοὺς ἀγῶνας. Ἡ αὐτοθυσία, ὁ ἥρωϊσμός, ἡ φιλοπατρία τῶν ἡρώων, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ, τὰ μαρτύρια καὶ ὁ θάνατος ἐγέννησαν τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους, ἅς εἶναι δι' ἡμᾶς αἰώνιον ὑπόδειγμα, καὶ ὁ ἔορτασμός τῆς ἐπειτείου ταύτης ἅς μὴ ἀποτελῆ μίαν ἀπλῆν παρένθεσιν εἰς τὴν πεζότητά τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀλλ' ἅς ἔχη μένουσαν καὶ διαρκῆ ἐπίδρασιν.

Τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς ἥρωϊκοὺς προμάχους τῆς πατρίδος!

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, διὰ τοῦ ὅλου ἔργου της συμβάλλουσα εἰς πληρεστέραν ἐπίγνωσιν παντὸς ὅ,τι συνδέεται πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας, καὶ ἐπιθυμοῦσα νὰ διατρανώσῃ τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον της διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀγῶνος, ὡς καὶ τὴν βαθυτάτην τιμὴν καὶ εὐγνωμοσύνην, τὴν ὁποίαν τρέφει πρὸς τοὺς ἥρωιάς του, ἱκανὰ μέχρι τοῦδε προεκκήρυξε διαγωνίσματα καὶ ἐπεβράβευσεν ἔργα ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα.

Εὐχαρίστως δ' ἀγγέλλω σχετικῶς σήμερον ὅτι οἱ ὄντως φιλογενεῖς ἀδελφοὶ Παπαστράτοι, οἱ τόσο ἐθνωφελῆ ποιοῦμενοι χρῆσιν τοῦ δι' ἀόκνου ἐργασίας κτηθέντος πλούτου των, δι' ἐπιστολῆς των μοὶ ἀναγγέλλουν ὅτι καθορίζουν ἐτήσιον βραβεῖον δρχ. 25.000 ἵνα, κατὰ τὰς πανηγυρικὰς συνεδριάσεις τῆς 25ης Μαρτίου, βραβεύεται ἐπιστημονικὴ πραγματεία ἀναφερομένη εἰς μεγάλας μορφὰς τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος, ὀριζομένης ἐκάστοτε ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τοιοντοτρόπως, μετὰ πάροδον ἐτῶν, δημοσιευομένων δι' ἐξόδων τῶν ἀθλοθετῶν τῶν βραβευομένων ἔργων, θὰ ἀποτελεσθῆ πλήρης βιβλιοθήκη, ἀναφερομένη εἰς τὰ τρισένδοξα πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς ἐθνεγεροσίας. Ἡ Ἀκαδημία ἐκφράζει τὰ θερμὰ συγχαρητήριά της καὶ τὰς ἐγκαρδίους εὐχαριστίας της πρὸς τοὺς φιλογενεῖς ἀθλοθέτας.

Ἐκτὸς τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς, τὴν ὁποίαν μετὰ σύμπαντος τοῦ πανελληνίου συνεορτάζει καὶ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, αὕτη ἄγει σήμερον καὶ τὴν ἰδίαν της ἐορτήν, τὴν

14^{ην} επέτειον ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας ὅτι ἡ ἴδρυσις καὶ συνεπῶς ἡ επέτειος τῆς Ἀκαδημίας συμπίπτει τὴν αὐτὴν ἡμέραν μετὰ τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς· πρόκειται περὶ συμβολισμοῦ, δηλοῦντος ὅτι καὶ ἡ Ἀκαδημία ὡς σκοπὸν της θέτει τὴν παλιγγενεσίαν τῆς Ἑλλάδος, τὴν πνευματικὴν αὐτῆς παλιγγενεσίαν, ὥστε αὕτη γὰ καταστῆ αὐθις ὄχι μόνον ἡ Ἑλλάς τῶν στενῶν γεωγραφικῶν ὁρίων, ἀλλ' ἡ ἀληθῶς μεγάλη καὶ αἰωνία Ἑλλάς, ἡ Ἑλλάς τοῦ πνεύματος, τῶν ἐπιστημῶν, τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, ἡ Ἑλλάς τῶν μεγάλων ἰδανικῶν καὶ τῆς αἰωνίου δόξης, ἡ καθοδηγὸς καὶ διδάσκαλος τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὁδηγοῦσα εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ ὑψηλοῦ, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὀραίου.